

ФОРМУВАННЯ КОГНІТИВНОГО СКЛАДНИКА КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НА ОСНОВІ АНАЛІТИЧНОГО ОБРОБЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ВПЛИВ ТЮТЮНОПАЛІННЯ

FORMATION OF COGNITIVE COMPONENT OF FUTURE TEACHERS' HEALTH CULTURE ON THE BASIS OF ANALYTICAL PROCESSING OF INFORMATION ABOUT TOBACCO SMOKING EFFECT

Публікація висвітлює питання формування когнітивного складника культури здоров'я майбутніх учителів на основі аналітичного оброблення інформації про вплив тютюнопаління. Когнітивний складник передбачає засвоєння медико-біологічних знань, які розширюють уявлення про перебіг описуваних негативних для організму біохімічних процесів (порушення біохімічного балансу, зниження імунітету і відповідна схильність до певних захворювань, психосоматична неврівноваженість), зумовлених тютюнопалінням.

Проаналізовано теоретичні відомості щодо негативного впливу тютюнопаління на організм людини та доведено актуальність такої здоров'язбережувальної освітньої практики, як профілактика тютюнопаління в молодіжному середовищі педагогічних вишів.

У статті виокремлено базові понятійні характеристики, які стосуються проблеми тютюнопаління, її обґрунтовано доцільність застосування їх як основи формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів. Здоров'язбережувальна освітня практика ґрунтована на засадах профілактики негативних звичок загалом (таких як тютюнопаління, наркозалежність, Інтернет-залежність, гіподинамія) та тютюнопаління зокрема, що розглядається в тісному взаємозв'язку з науковими (біохімічною (уявлення про розвиток організму людини, здоров'я як єдність фізіологічного, психічного і соціального складників) і філософською (людина як мисляча істота, соціальна особа, особистість) картинами світу.

Окремо розглянуте питання аксіології здоров'язбережувальної життєвої позиції молоді, яка полягає в інтеріоризованій позиції щодо здорового способу життя як внутрішньої потреби, коли об'єктивна інформація стосовно розглядуваного явища перетворюється на суб'єктивні смисли.

Перспективою подальших досліджень є вивчення особливостей формування здоров'язбережувальної культури студентів педагогічних закладів вищої освіти й обґрунтування ефективності педагогічних прийомів щодо вирішення проблеми здоров'язбереження шляхом профілактики тютюнопаління.

Ключові слова: здоров'я, культура здоров'я, тютюнопаління, профілактика тютюнопаління, здоров'язбережувальна компетентність.

The publication highlights the issue of formation of cognitive component of future teachers' health culture on the basis of analytical processing of information about tobacco smoking effect. Cognitive component includes assimilation of medical and biological knowledge which extends understanding of the course of described negative biological processes (disruption of biochemical balance, impairment of immunity and corresponding prone to certain diseases, psychosomatic imbalance) caused by tobacco smoking.

Theoretical data as for negative influence of tobacco smoking on human body has been analyzed and relevance of such health-preserving practice as prevention of tobacco smoking among young people in pedagogical higher educational establishments has been proved.

In the article basic conceptual characteristics concerning the problem of tobacco smoking has been distinguished and feasibility of their use as the basis of future teachers' health-preserving competence formation has been substantiated. Health-preserving educational practice is based on prevention of negative addictions in general (tobacco smoking, drug abuse, Internet-addiction, hypodynamy), tobacco smoking in particular, which is considered in close connection with scientific (biochemical (idea of human organism development, health as unity of physiological, psychological and social components) and philosophical (human being as thinking being, social individual, personality) views of the world. The issue of special consideration was axiology of health-preserving attitude of young people which lies in interiorized position regarding healthy life style as internal need when objective information concerning the phenomenon under consideration is turned into subjective meaning.

The perspective of further research is studying the peculiarities of health-preserving culture formation of pedagogical higher educational establishment students and supporting efficiency of pedagogical methods for solving the problem of health-preserving by means of tobacco smoking prevention.

Key words: health, health culture, tobacco smoking, tobacco smoking prevention, health-preserving competence.

УДК 613/614:[378.147:37.011.3-051]
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/34-1.15>

Кухта О.С.,
асистент кафедри зоології
та методики навчання біології
Криворізького державного
педагогічного університету

Постановка проблеми в загальному вигляді.

За сучасних соціально-політичних та економічних умов першочерговим завданням системи освіти є формування людини, здатної постійно самовдосконалюватися, творчо сприймати нову інформацію

та нести відповідальність за власні рішення. Нині увага приділяється питанням прищеплення учням і студентам закладів освіти навичок здорового способу життя й безпечної поведінки. Проблема зміцнення здоров'я дітей і молоді є однією з акту-

альних проблем сьогодення. Формування здоров'я постає як стратегія гармонізації фізичного та психічного розвитку особистості задля забезпечення самореалізації й ефективної адаптації до навколишнього середовища шляхом набуття необхідних знань про здоров'я та закріплення навичок здорового способу життя [2]. Сьогодення потребує від майбутніх учителів основ здоров'я інтегрованих психолого-педагогічних і медико-біологічних знань для ефективної організації оздоровчої та просвітницької роботи [9]. Здоров'язбереження в сучасному інформаційному суспільстві має стати стилем життя учнівської молоді, що дозволить надалі моделювати техніки та стратегії життєзбереження на основі принципу інтеграції.

Нині в Україні імplementовані в освітню практику нормативні документи, спрямовані на пропаганду здорового способу життя дітей і молоді: Закон України «Про освіту», Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» № 347/2002 від 17 квітня 2002 р., Національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Програма «Діти України», «Концепція неперервної валеологічної освіти в Україні», Цільова комплексна програма «Фізичне виховання – здоров'я нації» та інші. Одним із стратегічних напрямів розвитку освіти на 2012–2021 рр. є «формування здоров'язберігального середовища, екологізації освіти, валеологічної культури учасників навчально-виховного процесу» [20, с. 321].

З огляду на викладене вище валеологічна і фізкультурна освіта передбачає інтеріоризовану позицію (на рівні внутрішньої потреби) того, що регулярно вживання певних речовин не лише завдає пригнічення функції організму, але й на рівні соціального балансу розхитує загальноприйняті норми здоров'язбереження. Прикладом може слугувати політика, спрямована на усвідомлення небезпеки паління. МОЗ України за участю експертів ВООЗ розроблено план заходів з імplementації європейської стратегії «Здоров'я 2020» щодо неінфекційних захворювань на період до 2020 р. Цим планом передбачено комплекс завдань, які повинні спільно вирішуватися державними органами, суспільством, неурядовими організаціями: захисту молоді від тютюну, особливо щодо запобігання куріння; з підтримки курців у їх прагненні відмовитися від цієї звички; із захисту людей, які не палять, від пасивного куріння тощо [29].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментом науково-методологічного розвитку формування здорового способу життя та принципової позиції щодо формування здорового способу життя є нормативно-правові документи України, а саме: Концепція загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020: український вимір», Україна, 2011 р.; Положення про Всеукраїнський конкурс сучасної моделі навчального закладу

«Школа сприяння здоров'ю», Україна, 2011 р.; Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Україна, 2013 р.; Рекомендації, які ґрунтуються на основних засадах системи «Людина – громада – держава», міжнародна конференція «Молодь України за здоровий спосіб життя», Україна, 2013 р.; Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», Україна, 2015 р.; Рекомендації парламентських слухань «Про реформу охорони здоров'я в Україні» Україна, 2016 р.; Національна стратегія з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 р. «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація», Україна, 2016 р.; Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016–2020 рр., Україна, 2016 р. тощо [6; 7; 8; 13; 18].

Важливість дотримання та виконання вимог вищевказаних документів, стратегій і програм задля збереження здоров'я як кожної особистості окремо, так і нації в цілому свідчать роботи К. Красовського [15, 16], А. Летучої [17], О. Яременко [22, 26, 27], О. Вакулєнко [6; 7; 8], Н. Романової [23] та інших. Необхідність впровадження здоров'язберігальних програм підтверджується дослідженнями багатьох науковців, оскільки основна маса населення країни має низький і нижче середнього рівня стан здоров'я та знаходиться за межами «безпечного здоров'я» [1].

Низький рівень здоров'я населення є наслідком низького рівня культури особистості, зокрема культури здоров'я, що виокремлюється як відносно самостійне й особливе соціальне явище.

Розуміння сутності культури здоров'я та різні підходи щодо вивчення її змісту і структури розкривають дослідження Г. Зайцева, В. Колбанова, Т. Берсенєвої, Л. Татарнікової, С. Васильєва, І. Глінянєвої, Е. Вайнера, Е. Мамаєвої, А. Мітєєвої. Культура здоров'я особистості також є предметом досліджень В. Горащука, О. Дубогай, Е. Казіна, Ю. Лісичина, В. Колбанова, Л. Татарнікової, Т. Фаласеніди, Ю. Шийка, А. Циплюк та ін.

На думку С. Свириденко: «Культура здоров'я – це історично визначений рівень розвитку вмінь і навичок, що сприяють збереженню, зміцненню та відновленню здоров'я людини, реалізації з цією метою внутрішніх резервів організму. Культура здоров'я відбивається у специфічних формах і способах життєдіяльності особистості, орієнтованих на формування як індивідуального, так і суспільного здоров'я» [24].

Е. Вайнер уважає, що культура здоров'я є складовою частиною загальнолюдської культури, яка передбачає знання людиною своїх генетичних, фізіологічних і психологічних можливостей, методів і засобів контролю, збереження та розвитку свого здоров'я, а також вміння передавати здоров'язберігальні знання іншим [5, с. 176]. Культура здоров'я людини є необхідною умовою її жит-

тедіяльності та водночас важливою складовою частиною професійної придатності [28].

Тому культура здоров'я сучасної молоді, особливо студентства педагогічного профілю можна вважати однією із запорук сталого й успішного розвитку держави, оскільки проблема збереження і зміцнення здоров'я підростаючого населення країни залежить від професійно-педагогічної діяльності майбутніх учителів.

Під культурою здоров'я молоді А. Чеховська розуміє складну, послідовну діяльність особистості молодої людини, спрямовану на досягнення найдосконалішого еталону здоров'я, який виявляється у відповідальному ставленні до власного здоров'я та здоров'я суспільства. Культура здоров'я є цілісним утворенням, що реалізується у структурі особистості через розвиток особистісних особливостей, які становлять її світоглядно-моральну спрямованість на формування в неї культури здоров'я як невід'ємної умови успішної життєвої та фахової самореалізації, самовдосконалення [28].

І.М. Авдєєнко зазначає, що культура здоров'я студента є цілісною інтегрованою професійно-особистісною характеристикою, яка відображає сформованість ціннісного ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточення, оволодіння сукупністю здоров'язбережувальних знань, здоров'язбережувальними технологіями та вміннями розробляти індивідуальну оздоровчу програму, що дозволяє особистості найбільш повно реалізувати свій здоров'ятворчий потенціал у навчанні та майбутній професійній діяльності [12].

Питання формування культури здоров'я, вивчення поняття «культура здоров'я» молоді взагалі та студента зокрема, її розвиток в освітньому середовищі, проблеми формування культури здоров'я майбутнього вчителя, визначення принципів формування культури здоров'я педагога висвітлено у дослідженнях І. Авдєєнко, О. Ахвердової, В. Бароненко, В. Бедрень, Т. Бондаренко, Ю. Бойчук, О. Вакулєнко, Д. Вороніна, Н. Гаркуші, М. Дейкун, І. Іваній, Н. Каньоса, Г. Капранової, Ю. Копочинської, Н. Коцур, С. Кириленко, Л. Лаврової, В. Магіна, Л. Магницької, М. Мариніної, О. Міхеєнко, В. Мойсеюк, В. Оржеховської, Ж. Петрочко, Р. Пріми, С. Свириденко, Л. Уткіної, Л. Товкун, Г. Торопова, А. Туричнова, Т. Фаласеніди, А. Халайцян, В. Хахуля, Л. Фенчак, А. Чеховської, Т. Шаповалової та ін.

Визначеноумови, щовпливаютьнаефективність процесу формування здоров'язбережувальної культури майбутнього вчителя: опора на життєвий і освітній досвід студента та набуття нового досвіду у процесі практичної діяльності, створення сприятливого освітнього середовища, стимулювання студента до самоосвіти [10].

Дослідження науковців із цієї тематики свідчать, що саме особистісно значуща інформація,

яка відповідає актуальній сьогодні потребі, впливає на формування переконань молоді. Однією із проблем сьогодення є профілактика шкідливих звичок, у т. ч. тютюнопаління.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість досліджень, стратегій і програм, культура здоров'я сучасної молоді залишається на низькому рівні, про що свідчить статистика тютюнокуріння серед молоді, вживання алкоголю, наркотиків тощо [19, с. 3].

Виховання негативного ставлення до шкідливих звичок (у т. ч. до тютюнопаління) як важливого аспекту формування здорового способу життя має бути одним із головних завдань сучасної школи, що говорить про необхідність формування когнітивного складника культури здоров'я майбутніх учителів.

Вивчення проблем щодо негативних аспектів тютюнопаління на індивідуальному та соціальному рівні (Л. Кіт, Н. Наливайко, Н. Слєпченко, О. Тяжка, О. Левченко, Т. Ванханова, Т. Андрєєва, О. Пікас, К. Красовський, О. Балакірєва, О. Добрянська, А. Бєдзай, Я. Першегуба, І. Єршова, Н. Зінченко, І. Черниченко, О. Литвиченко, С. Зубченко, Л. Маркозова, Г. Архіпова та ін.); поширення куріння серед різних верств населення – підлітків, студентів – і причини цього явища (Н. Корольова, Т. Кавчук, О. Грузєва, І. Рогач, Г. Латіна та ін.); особливості профілактичної діяльності, у т. ч. й педагогів (Г.П. Мєгалінська, С.В. Страшко, Т.С. Іванова, Є.В. Даниленко, В. Крамченкова, А. Підпомага, К. Красовський, А. Григорєнко, О. Горашук, І. Риткіс та ін.) свідчить про необхідність у дієвій організації здоров'язберігальної педагогічної діяльності, зокрема у вихованні негативного ставлення до шкідливих звичок. Боротьба зі шкідливими звичками – це один із основних напрямів оздоровлення молоді, оскільки актуальність проблеми тютюнопаління на сучасному етапі розвитку суспільства зросла, а спроби її вирішення залишаються недостатньо ефективними, і цей процес є дуже небезпечним у молодіжному середовищі [3].

Мета статті – визначити понятійні характеристики когнітивного складника культури здоров'я майбутніх учителів (на основі аналітичного оброблення інформації про вплив тютюнопаління).

Виклад основного матеріалу. Виокремимо базові понятійні характеристики, які стосуються проблеми тютюнопаління:

1. **Хвороби, спричинені тютюнопалінням.** Як повідомляється, у звіті Всесвітньої організації охорони здоров'я, усього у світі 1,1 млрд курців [30]. Щороку від хвороб, спричинених курінням, помирає понад 7 млн людей у світі, із яких 890 000 – пасивні курці. Більшості цих смертей можна запобігти, якщо запроваджувати ефективні заходи контролю над тютюном, спрямовані

як на те, щоб стимулювати курців відмовлятися від куріння, так і на профілактику початку куріння серед некурців [31].

1.1. *Категорії осіб, схильних до захворювань через тютюнопаління.* Глобальне опитування дорослих щодо вживання тютюну (GATS) – це одне з найбільш комплексних досліджень, що охоплює все населення країни віком від 15 років і старших і дає можливість отримувати достовірні дані стосовно вживання тютюну та відстежувати ефективність здійснення політики контролю над тютюном. В Україні GATS було проведено двічі – у 2010 та 2017 рр. Глобальне опитування молоді щодо вживання тютюну проводилося в Україні тричі – у 2005, 2011 та 2017 рр. [32]. 4 вересня 2017 р. Міністерство охорони здоров'я України, Бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я у Європейському регіоні та Україні, Київський міжнародний інститут соціології та Національна академія медичних наук України провели спільну прес-конференцію, під час якої були презентовані результати другого Глобального опитування дорослих щодо вживання тютюну, проведеного в Україні. На 2017 р. щоденними курцями лишаються 35,9% чоловіків і 7,0% жінок. Загалом щоденно курить 7,2 млн дорослих українців [31].

1.2. *Хвороби, пов'язані з тютюнопалінням (статистичні дані).* Куріння залишається однією з основних причин неінфекційних хвороб, серед яких: *інфаркт, інсульт, рак, діабет II типу.* Тому боротьба з курінням є пріоритетним напрямом для урядів багатьох країн. В Україні протидія масовому курінню і, відповідно, посилена боротьба за здоров'я розпочалася у 2006 р., коли країна ратифікувала Рамкову конвенцію ВООЗ із боротьби з тютюном (реалізація цих положень також включена до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 2014 р.) [32].

1.3. *Спостереження над установленими кореляціями тютюнопаління / смерть від зумовлених хвороб.* Понад 90% смертей в Україні спричинені серцево-судинними, онкологічними та респіраторними захворюваннями, а також діабетом. Здебільшого головною причиною ускладнень цих захворювань стає споживання тютюну. Внаслідок паління щороку вмирають понад 85 тис. українців. Крім того, споживання тютюну на 90% підвищує ризик захворюваності на рак легень і на 30% – на рак грудей, курці ще й живуть на 10–12 років менше, ніж ті люди, що не споживають тютюну.

1.4. *Спостереження над установленими кореляціями тютюнопаління / смерть як наслідок послаблення імунітету організму.* ВООЗ зазначає, що залежні від тютюну люди, яких у світі налічується близько 1,3 млрд, більш вразливі до розвитку важкої форми хвороби COVID-19. Про це під час брифінгу 10 липня 2020 р. заявив генеральний директор ВООЗ Тедрос Аданом Гебреїсус. «Факти вказують, що тютюнозалежні більш вразливі до

розвитку важких форм COVID-19, ніж ті, хто не мають такої залежності», – сказав Гебреїсус. За його словами, тютюнопаління щороку вбиває 8 млн осіб [33].

2. **Профілактика тютюнопаління як здоров'язбережувальна освітня практика.** Нині формується нова стратегія сучасної української школи, в якій здоров'я розглядається як необхідний компонент освіти. Основна мета валеологічної освіти в Україні – збереження і зміцнення здоров'я українського народу через формування валеологічного світогляду, виховання свідомого та дбайливого ставлення до власного здоров'я як головної умови реалізації творчого та фізичного потенціалу особистості. Звідси важливим завданням освітян є навчання валеологічної культури школярів, здатних нести відповідальність за своє здоров'я і здоров'я навколишніх людей [4].

У новому Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти дається чітке визначення здоров'язбережувальної компетентності як здатності учня застосовувати за конкретної ситуації сукупності здоров'язбережувальних компетенцій, дбайливо ставитися до власного та здоров'я інших [11]. Прогресуюче погіршення показників здоров'я підростаючого покоління ставить перед органами управління освітою, адміністраціями освітніх установ, учителями проблему пошуку нових, досконаліших, доступніших та ефективніших форм і методів роботи [25].

Необхідно навчити кожну людину, особливо дитину, «науки здоров'я», сформувані в неї вміння і навички здорового способу життя. У вирішенні цієї соціально важливої проблеми великого значення набуває здоров'язберігальна, здоров'ястворювальна діяльність учителя, перед яким стоїть завдання формувати в учнів валеологічний світогляд і валеологічну поведінку як умови збереження та зміцнення здоров'я, пріоритет здоров'я – найважливішої людської цінності [3].

Оздоровлення учнів у шкільному навчально-виховному процесі стає можливим тільки в тому разі, якщо педагог отримав глибокі медико-валеологічні знання у вишій і після закінчення його прагне використати ці знання у своїй повсякденній роботі, займається самоосвітою із проблем, які його хвилюють [14]. Тому обізнаність студентів педагогічного університету як майбутніх фахівців-носіїв знань та умінь формування культури здоров'я щодо проблеми шкідливого впливу паління на організм людини, зокрема на організм підростаючого покоління, є актуальною проблемою сьогодення і ставить перед нами низку завдань. Для покращення організації профілактичної роботи щодо запобігання вживання тютюнових виробів та інших негативних явищ у молодіжному середовищі з метою пропаганди здорового способу життя є необхідність регулярного проведення та лекцій

для студентів всіх факультетів у рамках аудиторних годин при вивченні дисциплін «Загальна теорія здоров'я», «Основи медичних знань і безпеки життєдіяльності» та інших, проведення круглих столів, тренінгів із профілактики шкідливих звичок у позааудиторні години; здійснення консультування кураторів академічних груп із питань формування у студентів мотивацій до здорового способу життя; оформлення стендів, розповсюдження тематичних стіннівок тощо. Означена проблема потребує подальшого більш ґрунтовного вивчення та створення комплексу рекомендацій, який забезпечив би валеологізацію навчального процесу в університеті та формування у студентів відповідального ставлення до власного здоров'я.

Висновки. У статті доведено актуальність формування когнітивного складника культури здоров'я майбутніх учителів як основи ціннісного ставлення до індивідуального й популяційного здоров'я, а це можна вважати гуманітарно-освітньою стратегією суспільства.

Апелюючи до твердження Ю. Осипова, який визначає культуру як втілену свідомість [21], підкреслюємо, що вагому роль у вихованні здорових людей у суспільстві, котрі свідомо ставляться до власного здоров'я та здоров'я оточуючих, відіграє навчальний заклад, у якому кожний учитель є носієм актуальних знань і вмінь щодо формування здоров'язбережувальної культури першочерговою власною, а також своїх вихованців.

Перспективами подальших досліджень є вивчення особливостей формування здоров'язбережувальної культури студентів педагогічних закладів вищої освіти й обґрунтування ефективності різноманітних педагогічних прийомів, які б могли зацікавити майбутніх вчителів проблемами здоров'язбереження (профілактика тютюнопаління) тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Апанасенко Г.Л. Кто хозяин здоровья? *Зеркало недели*. 2007. № 36 (665). С. 29–64.
2. Апанасенко Г.Л., Попова Л.А. Медицинская валеология. Киев : Здоровье, 1998. 248 с.
3. Бех І.Д. Проблеми фізичного виховання і розвитку школярів та забезпечення їхнього здоров'я. *Журнал Академії медичних наук України*. 2001. № 3. С. 494–503.
4. Бирюкова Н.А. Здоровьесберегающие технологии в общеобразовательных учреждениях. *Гигиена и санитария*. 2006. № 1. С. 76–78.
5. Вайнер Э.Н. Валеология : учебник. Москва : Флинта; Наука, 2001. 416 с.
6. Вакуленко О.В. Сучасні аспекти формування здорового способу життя в Україні та світі. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. Вип. 12. 2016. С. 144–156.
7. Вакуленко О.В. Теоретичні стратегії та моделі профілактики негативних явищ та ФЗСЖ. *Науковий*

часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Вип. 12. 2017. С. 14–19.

8. Вакуленко О.В. Формування здорового способу життя: генеза теорії та практики у світі та Україні. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. Вип. 12. 2011. С. 142–147.

9. Гримблат С.О., Зайцев В.П., Крамской С.М. Здоровьесберегающие технологии в подготовке специалистов. Харьков : Коллегиум, 2005. 182 с.

10. Дейкун М.П. Культура збереження здоров'я майбутніх учителів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2015. Вип. 130. С. 136–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2015_130_32.

11. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: <http://www.guonkh.gov.ua>.

12. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження : колективна монографія / за заг. ред. Ю.Д. Бойчука. Харків : Вид. Рожко С.Г., 2017. 488 с.

13. Звіт про науково-дослідну роботу «Формування здорового способу життя молоді в контексті профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі» / Архів Державного інституту сімейної та молодіжної політики, 2016 р. 151 с.

14. Каньоса Н.Г. Підготовка вчителя до формування культури здоров'я молодших школярів. *Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2015. № 8. С. 167–174.

15. Красовський К.С. Аналіз політики щодо тютюнових акцизів в Україні у 2013–2016 роках з точки зору охорони здоров'я. *Економіка і право охорони здоров'я*. 2016. № 2. С. 100–107.

16. Красовський К.С., Андрєєва Т.І., Григоренко А.А. Ставлення населення України до реалізації основних стратегій подолання тютюнової епідемії. *Україна. Здоров'я нації*. 2013. № 1. С. 91–98.

17. Летуча А. Здоровий спосіб життя – запорука формування цілісної національної інноваційної системи. *Наукові конференції 09.09.2015 р.* URL: <http://ldconf.neasto.org.ua/node/3168>.

18. Молодь за здоровий спосіб життя: щоріч. доп. Президенту України, Верхов. Раді України, КМУ про становище молоді в Україні (за підсумками 2009 р.) / М-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, Держ. ін-т розв., сім'ї та молоді. Київ : СПД Крячун Ю.В., 2010. 156 с.

19. Навчально-методичний комплекс дисциплін фахової підготовки бакалавра за напрямом «Здоров'я людини» : науково-методичний збірник / заг. ред. С.В. Страшко. Київ : Освіта, 2013. 76 с.

20. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки : матеріали III Всеукраїнського з'їзду працівників освіти. Київ – Чернівці : Букрек, 2011. 400 с.

21. Осипов А.О. Онтологія духовності : монографія : у 2 кн. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. Кн. II. 232 с.

22. Роль засобів масової інформації та інших джерел у формуванні здорового способу життя молоді / кер. авт. кол. О. Яременко; Н. Бутенко, О. Вакуленко

та ін. Київ : Український ін-т соціальних досліджень, 2000. 111 с.

23. Романова Н.Ф. Становлення та розвиток політики здорового способу життя. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2014. Вип. 45. С. 282–289.

24. Свириденко С.О. Активізація пізнавальної діяльності учнів у процесі формування здорового способу життя. *Сучасні технології навчання в початковій освіті* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (13–14 квітня 2006 р.) / ред. кол.: З. Сіверс, О. Кононко, Е. Белкіна та ін. Київ : КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2006. С. 125–127.

25. Толоконнікова Н., Васильків О. Використання здоров'язбережувальних технологій у сучасній школі. *Обрії*. 2013. № 2 (37). С. 90–92.

26. Формування здорового способу життя молоді: стратегія розвитку українського суспільства. Ч. 1 / О.О. Яременко, О.В. Вакуленко, Ю.М. Галустян та ін. Київ : Держ. Ін.-т проблем сім'ї та молоді, 2005. 160 с.

27. Формування здорового способу життя молоді: стратегія розвитку українського суспільства. Ч. 2. / О.О. Яременко, О.В. Вакуленко, Н.М. Комарова та ін. Київ : Держ. Ін.-т проблем сім'ї та молоді, 2005. 212 с.

28. Чеховська А. Культура здоров'я молоді: когнітивний аспект. *Нова парадигма*. 2015. Вип. 127. С. 3–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nopa_2015_127_3.

29. URL: <http://khocz.com.ua/21-listopada-2019-roku-mizhnarodnij-den-vidmovi-vid-palinnja>.

30. URL: <https://hromadske.ua/posts/vooz-80-kurciv-zhivut-u-krayinah-iz-nizkim-ta-serednim-dostatkom>.

31. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/globalne-opituvannja-doroslih-schodo-vzhivannja-tjutjunu-za-sim-rokiv-poshirenist-kurinnja-v-ukraini-zmenshilas-na-20>

32. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/poshirenist-kurinnja-v-ukraini-zmenshilas-na-20>.

33. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3061017-tutunopalinna-spriae-rozvitku-vazkih-form-covid19-vooz.html>.